

Z. ZINKEVIČIUS

TĖVAVARDINĖ ASMENVARDŽIŲ SISTEMA LIETUVOJE

Lietuviai turi labai daug pavardžių, kilusių iš tėvavardžių, pvz., *Jonaitis* – pirmą kartą asmenvardžio reikšmė ‘Jono sūnus’, *Petraitis* – ‘Petro sūnus’, *Mykolaitis* – ‘Mykolo sūnus’ ir t. t. Tai suponuoja praeityje buvus tam tikrą tėvavardinę sistemą, kada, pavyzdžiui, Petro sūnų Joną vadindavo *Jonu Petraitiu*, bet šio sūnų Povilą – jau *Povilu Jonaitiu* (nes jo tėvas buvo Jonas), o pastarojo sūnų Antaną – *Antanu Povilaitiu* (šio tėvas Povilas) ir t. t. Tėvavardis nuo pavardės skyrėsi tuo, kad galiojo tik vienai kartai. Jis virto pavarde tada, kai tapo pastoviu, t. y. kada *Jonaitiu* imta vadinti ne tik Jono sūnų, bet ir šio palikuonis.

Tėvavardinė sistema buvo būdinga ne tik lietuviams. Ją, pavyzdžiui, iki šių dienų tebeturi viena Europos tauta – islandai.

Senieji dokumentai rodo, kad tėvavardinė sistema buvo labai populiari Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje XVI–XVII a. Antai iš išlikusių Vilniaus šv. Jono bažnyčios XVII a. pradžios krikšto ir santuokų registracijos knygų¹ aiškiai matyti, kad didžioji miesto gyventojų dalis (išskyrus kilmingųjų ir labiausiai privilegijuotų žmonių šeimas) tada pastovių pavardžių dar neturėjo. Žmonės buvo vadinami krikšto vardu ir jį papildančiu tam tikru „priedu“, kurį galėtume pavadinti *prievardžiu*. Tokiu *prievardžiu* galėjo eiti amato ar verslo nurodymas (paprastai aktuose įrašytas lenkiškai arba lotynų kalba), pravardė, tėvavardis ir pan. Tie *prievardžiai* nebuvo paveldimi ir nesudarė vieningos privalomos sistemos: tas pats žmogus galėjo būti pavadintas tiek tėvavardžiu, tiek pravarde ar amato nurodymu. Tik vėliau iš tų *prievardžių* išsirutuliojo dabartinės pastovios pavardės.

Minėtų registracijos knygų analizė aiškiai rodo, kad XVII a. pradžioje Vilniuje iš visų *prievardžių* pats populiariausias buvo, būtent, tėvavardis. Jis pavartotas įrašant daugiau kaip pusę visų į aktus patekusių asmenų. Atskirai imant moteris, toji dalis dar gerokai didesnė, daugiau negu 80% (santuokų registracijos knygoje net per 90% visų moteriškų *prievardžių* yra tėvavardžiai).

Įrašuose (iš dalies ir kituose ano meto dokumentuose) lietuvių tėvavardžiai būdavo rašomi su slaviška patronimine priesaga *-ovič* bei *-evič* (moterų *-ova*, *-ovna*, retai *-evna*). Taigi *Petraitis* įrašomas *Petrowicz*, *Jonaitis* – *Janowicz* ir t. t. Toji slaviška priesaga buvo gauta iš rytinių slavų kartu su LDK raštinėse tada vartota vadinamąja slavų kanceliarine kalba – savotišku senosios bažnytinės slavų kalbos variantu, išaugusiu ant vietinių slavų, visų pirma baltarusių, kalbinio pagrindo ir dėl to labai „subaltarusėjusiu“. Tėvavardžiai su *-ovič*, *-evič* Lietuvoje buvo vartojami anksčiau, negu pradėta oficialius dokumentus rašyti lenkų kalba. Šio tipo tėvavar-

¹ Centrinis valstybinis istorijos archyvas, f. 604, ap. 10, b. 1 ir ar. 19, b. 94.

džiai buvo vartojami ir ano meto Rusijos valstybėje, tada vadintoje Maskvos kunigaikštija. Bet čia būta vieno principinio skirtumo. Maskvos kunigaikštijoje tėvavardžius su pilna priesaga *-ovič (-evič)* vartojo tik labiausiai privilegijuoto sluoksnio atstovai (kunigaikščiai, patys stambieji didikai), visi kiti tenkinosi pirmąja sudėtine jos dalimi *-ov (-ev)*, pvz., *Petrov* 'Petro sūnus', *Jurjev* 'Jurijaus sūnus' ir t. t. LDK tokiu skirtumu nebuvo daroma. Krikšto ir santuokų įrašuose šios pilnos priesagos tėvavardžiai vienodai vartojami tiek kilmingiesiems, tiek ir prastuomenei pavadinti, netgi visai nusigyvenusiems asmenims (pvz., elgetoms). Lenkams iš seno tėvavardžiai su *-ovič* tipo priesaga nebuvo labai būdingi. Prie šios priesagos jie priprato vėliau, sulenkėjus LDK aukštuomenei.

Vadinasi, *-ovič* tipo tėvavardžiai anuomet buvo tipiška, specifinė Lietuvos valstybės teritorijoje vartojama priemonė žmonėms pavadinti, pirmiausia oficialiuose dokumentuose. Ji buvo taikoma visiems šalies gyventojams, nežiūrint kuria kalba jie kalbėjo ir kaip patys save vadino. Antai prie *-ovič* tipo tėvavardžio ano meto Vilniaus miesto dokumentuose (ypač nebažnytiniuose) dažnai randame pavartotą lietuvišką mažiųjų-maloninių krikštavardį, rodantį, kad tasai asmuo kalbėjo lietuviškai, pvz., Vilniaus vietininko knygoje 1715.V.29 įrašė skaitome *suderwsky Jurgiel a Janel Czulkiewicz*, t. y. suderviškiai (Sudervė – miestelis prie Vilniaus) Jurgelis ir Jonelis Čiulkaičiai (= Čiulkio sūnūs).

Minėtų krikšto ir santuokų registracijos aktų raštininkai stengėsi vartoti tik kanonines krikšto vardu formos, paprastai lenkiškai ar lotyniškai. Tačiau tėvavardžius jie darėsi ne tik iš šių, bet ir iš įvairių liaudinių jų variantų, trumpinių ar deminutyvų, taip pat visokių pravardžių ir šiaip jau nekrikščioniškų asmenvardžių, netgi tėvo amato nurodymų, tokius kaip *piwowarowicz* 'aludario sūnus', *wodowozowicz* 'vandens vežėjo sūnus' ir pan. Čia nematyti aiškesnių norminimo pastangų. Taigi priesaga *-ovič (-evič)* dėta prie tokios tėvo vardo formos, kurią pats užrašomas asmuo ar jo kaimynas vartojo. Dėl to Vilniaus miesto dokumentų tėvavardžiuose išliko labai daug visokių lietuviškos kilmės asmens vardų, pvz., *Plikio* sūnus įrašytas *Plikiewicz*, *Stumbro* – *Stumbrowicz*, *Tilviko* – *Tilwikowicz* ir t. t. Yra tėvavardžių, padarytų iš ikikrikščioniškų lietuvių antroponimų, pvz., *Narbutowicz*, *Rimgaylowicz*, *Radwilowicz* (iš *Norbuto*, *Rimgailos*, *Radvilo* ...) ir t. t. Krikšto vardas *Jurgis* minėtuose aktuose rašomas lotyniškai *Georgius* arba lenkiškai *Jerzi* (*Jerzy*), tačiau tėvavardis daromas bemaž vien tik iš lietuviškos šio vardo formos *Jurgis*, t. y. *Jurgiewicz*. Forma *Jerzewicz* (iš lenkų *Jerzi*) pasitaiko labai retai.

Labai daug tėvavardžių, padarytų iš lietuviškų deminutyvinių krikšto vardu formų, tokių kaip *Janelewicz* (iš *Jonelis*), *Matulewicz* (iš *Matulis* – *Mato* mažiųjų formos), *Stasiukiewicz* (iš *Stasiukas*), *Mikucewicz* (iš *Mikutis*) ir t. t. Jų aktuose tiesiog knibždėte knibžda.

Vis labiau įsigalint Lietuvoje lenkų kalbai, priesaga *-ovič* imta keisti lenkiškomis *-ski* tipo priesagomis (*-ovski*, *-evski*, *-inski* ...). Jau ir minėtuose aktuose šalia tokių tėvavardžių, kaip *Adomowicz*, *Janowicz*, *Michalowicz*, *Romanowicz*, dažnai sutinkame *Adamowsky*, *Janowsky*, *Michalowsky*, *Romanowsky* ir t. t. Kartais abejojamai pavadintas netgi tas pats asmuo.

Tėvavardžiai su lietuviškomis patroniminėmis priesagomis *-aitis*, *-ūnas*, *-onis* ir kt. minėtuose krikšto ir santuokos įrašų aktuose pasitaiko retai, daugiausia padaryti iš tokių krikšto vardu (paprastai liaudinių variantų), kurie anuomet buvo nemandingi, retai vartojami. Taigi lietuviškos tėvavardžių formos į dokumentus pateko tik

tais atvejais, kai rašantysis neįtarė esant tėvavardį, pvz., *Grigus(3)kaytis, Juraytis, Gris(3)kunas, Saulonis*. Krikšto vardai *Griguška, Juras, Griška, Saulius*, iš kurių padaryti nurodyti lietuviški tėvavardžiai, anuomet jau buvo retai vartojami ir nepopuliariūs: išties metų įrašuose terasta tik po vieną ar net nei vieno jais pakrikštyto vaiko. Nepalyginamai daugiau (net maždaug penkis kartus) rasta lietuviškų tėvavardžių, padarytų iš lietuviškos kilmės pravardžių ir šiaip jau nekrikštavardinių asmenvardžių (mat, juose daug sunkiau buvo atpažinti tėvavardį), tokių kaip *Plikaycis* 'Plikio sūnus', *Vilkaytis* 'Vilko sūnus', *Wif(3)takaytis* 'Vištakio sūnus', *Skuminaycis* 'Skumino sūnus', *Girdziunas* 'Girdziaus sūnus', *Kuprelonis* 'Kuprelio sūnus'.

Visa tai įtikinamai rodo, kad anuomet buvo įprasta šnekamoje kalboje vartojamus lietuviškus tėvavardžius (*Jonaitis, Mykalojūnas, Petronis, Adomėnas...*) oficialiuose dokumentuose keisti slaviškais atitikmenimis (*Janowicz, Mikalajewicz, Petrowicz, Adamowicz...*). Plg. aktuose sutinkamus dubletus *Artimaytis || Arcimowicz, Gris(3)kaytis || Griszkiewicz, Juraytis || Jurowicz, Macielaytis || Macielewicz, Wenc(3)kaytis || Wenczkiewicz, Woytkunas || Woytkowicz, Saulonis || Saulowicz* ir t. t.

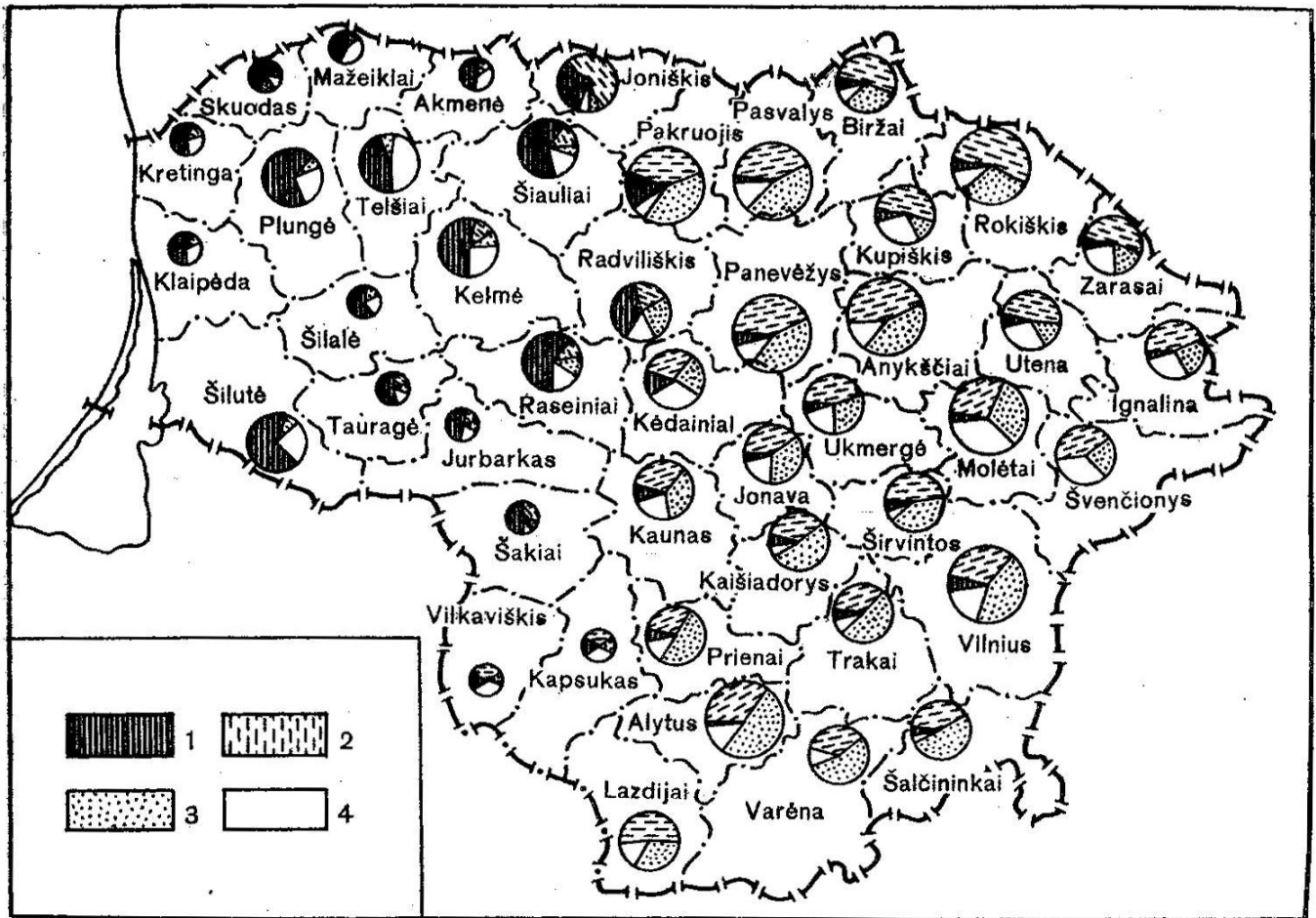
Ištirus minėtuose aktuose rastas visas lietuviškų tėvavardžių formas, reikia konstatuoti, kad XVII a. pradžioje Vilniaus mieste populiariausi buvo lietuviški tėvavardžiai su priesaga *-aitis* (63% visų pavyzdžių), retesni su *-onis* (20%) ir su *-ūnas* (15%), visai reti (tik 2%) su *-ėnas*. Prof. A. Salys teigia, kad priesaga *-aitis* esanti būdinga vakarinei Lietuvos daliai (Žemaičiai, Mažoji Lietuva, Zanavykai...), *-ūnas* – vidurinei (į vakarus nuo Nevėžio iki pat Raseinių, Šiaulių, mišriai su *-aitis*), *-onis* – rytinei (į rytus nuo Nevėžio...)². Tai iš esmės patvirtina dabartinių kaimų bei šiaip gyvenamųjų vietų vardų, padarytų iš šias priesagas turinčių asmenvardžių, paplitimas. Ištirus šiuos vietovardžius, matyti, kad priesaga *-aitis* iš seno tikrai buvo būdinga vakarinei Lietuvos daliai apytikriai iki Nevėžio upės. Į rytus nuo šios linijos iš seno tėvavardžiams sudaryti vartotos lygiagrečiai abi kitos priesagos: *-ūnas* ir *-onis*, žr. schemą³.

Vadinasi, mes turėtume laukti XVII a. pradžioje Vilniaus mieste buvus daugiau tėvavardžių su priesagomis *-ūnas* ir *-onis*, o ne su *-aitis*. Kaip matėme, krikšto ir santuokos aktų tyrimo duomenys rodo visai ką kitą: XVII a. pradžioje čia aiškiai vyravo priesaga *-aitis*, o ne *-ūnas* ar *-onis*. Kaip šitą prieštaravimą paaiškinti? Kad didžiąją Vilniaus miesto gyventojų dalį būtų sudarę atsikėlėliai iš vakarų Lietuvos ir tuo būdu atnešę tėvavardžius su *-aitis*, vargu ar įmanoma patikėti. Lieka tik viena: anuomet formavosi ar jau buvo susiformavusi vieninga visai etnografini Lietuvai tėvavardžių sistema su priesaga *-aitis*. Ši priesaga, anksčiau vartota tėvavardžiams sudaryti vakarų Lietuvoje, matyt, ilgainiui pasidarė madinga ir tapo (ar bent buvo betampanti) lyg ir universali lietuviškų tėvavardžių priesaga visame ar beveik visame lietuvių kalbos plote, taigi ir sostinėje Vilniuje, laipsniškai išstumdama čia tam reikalui vartotas kitas priesagas.

Tai aiškiai rodo ir įvairūs kitokie minėtų aktų duomenys. Antai kartais vietoj tėvavardžio su *-aitis* dar pavartojamas (tam pačiam asmeniui pavadinti) ir variantas

² A. Salys. Asmenvardžiai. – Lietuviškoji enciklopedija, t. I. K., 1933, p. 1269.

³ Ji sudaryta, naudojantis Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyno (V., 1974) duomenimis. Tėvavardinė priesaga *-ynas* neišskirta, nes jos kilmės vietovardžių neįmanoma atskirti nuo turinčių kolektyvinės reikšmės priesagą *-ynas*.

Vietovardžių, padarytų iš asmenvardžių su priesagomis *-aitis*, *-ūnas*, *-onis*, *-ėnas*, paplitimas: 1 *-aitis*, 2 *-ūnas*, 3 *-onis*, 4 *-ėnas*.

Ženklo didumas rodo sąlyginę nagrinėjamų vietovardžių gausumą rajone.

su *-ūnas* ar *-onis*, pvz., *Jonas Bizaitis* vadinamas ir *Jonu Bizūnu* (plg. du šio asmens įrašus: 3 *oyca Jana Bizaycia 3 matki Katharzyny* 1615 m. Nr. 965 ir 3 *oyca Jana Bizuna 3 matki Katarzini* 1613 m. Nr. 528).

Pasitaiko, kad priesaga *-aitis* pridėjama prie asmenvardžių su kitomis tėvavardinėmis priesagomis (lyg jie būtų ne tėvavardžiai), pvz., *Milunaycis* (iš *Miliūnas* 'Miliaus sūnus'), *Wyzunaytis* (iš *Vyžiūnas* 'Vyžio sūnus'), *Simienajcis* (iš *Simėnas* ar *Šimėnas* 'Simo ar Šimo sūnus') ir t. t. Ir dabar turime nemaža tokio tipo pavardžių. Atvirkiščio reiškinių (kitos patroniminės priesagos prie tėvavardžių su *-aitis*) pavyzdžių minėtuose aktuose visai nėra. Ir dabartinėse pavardėse jie labai reti.

Lietuviški tėvavardžiai su kitomis patroniminėmis priesagomis (ne *-aitis*) minėtuose aktuose labiau sulenkinti, dažniau numetamos jų galūnės (pvz., rašoma *Gayzun* 'Gaižiūnas', *Gauran* 'Gauronis'), negu tėvavardžių su *-aitis*. Prie jų dažnai dar pridėjama slaviška priesaga *-ovič* (tipas *Gayzunowicz*), lyg jie būtų visai ne tėvavardžiai. Prie *-aitis* priesaga *-ovič* dedama labai retai.

Priesagos *-aitis* patroniminė reikšmė greičiausiai yra išsirutuliojusi iš deminutyvinės, plg. bendrinius daiktavardžius *brolaitis* 'broliukas', *kepalaitis* 'kepalėlis', *obuolaitis* 'obuolėlis', *žvirblaitis* 'žvirbliukas' ir pan. Pažymėtina, kad slavinant tikrinius vardus, *-aitis* būdavo kartais keičiama lenkų deminutyvine priesaga *-ek*,

pvz., ežero vardas *Akminaitis* 1668 m. dokumente užrašytas *Okminek*, miestelio vardas *Nemunaitis* 1387 m. gromatoje vadinamas *Немунекъ* ir kt.⁴. Galimas dalykas, kad deminutyvine reikšme, kaip antrine, asmenvardžiai su priesaga *-aitis* XVII a. pradžioje dar kartais būdavo pavartojami. Taip manyti verčia Vaitiekaus Meškučio ir Jokūbo Muklio pavyzdžiai. Pirmasis santuokos akte kaip jaunikis vadinamas ne *Meškučiu*, bet *Meškutaičiu* (Nr. 541), bet sūnaus Jono krikšto akte kaip tėvas jau įrašytas *Meškučiu* (1614 m. Nr. 494). Antrasis vyresniojo sūnaus Kristupo krikšto metrikuose įrašytas *Muklaičiu* (1612 m. Nr. 402), o jaunesniojo sūnaus Motiejaus metrikuose – jau *Mukliu* (1614 m. Nr. 165).

Priesagų *-onis* ir *-ūnas* pirmykštė reikšmė greičiausiai buvo priklausomybinė, plg. *kiemionis* ‘kaimo gyventojas’, *karaliūnas* ‘karaliaus sūnus, t. y. priklausantis karaliui’ ir kt. Betgi jau XVI a. būta jų ir patroniminės reikšmės: tuomet slavinant *-onis*, *-ūnas* jau keista *-ovič*, plg. 1597 m. dokumente *Yurgis Yanonis*, kuris vadinamas ir *Yury Yanowicz*, 1594 m. dokumente *Матеї Ваутъкунас* – vadinamas ir *Maciey Woytkowicz*⁵.

Priesaga *-ėnas* (jos pavyzdžių nurodytuose aktuose visai nedaug, tik 2%) kažin ar iš viso buvo kada turėjusi aiškią patroniminę reikšmę. Ji, matyt, vartota tiesiog giminystei ar žmogaus kilmei nurodyti, kaip bendriniuose žodžiuose *brólėnas* ‘brolio sūnus, pusbrolis’, *tetėnas* ‘tetos vyras’, *kalnėnas* ‘kalnų gyventojas’, *anykštėnas* ‘Anykščių miesto ar apylinkių gyventojas’ ir pan.

Sunku ką tikresnio pasakyti apie patroniminę priesagą *-ynas*, pvz., *Savukýnas* ‘Savuko sūnus’. Ji būdinga pietryčių aukštaičių pakraščėliui. Minėtuose Vilniaus XVII a. pradžios aktuose aiškių pavyzdžių su ja kaip ir nėra (dėl netobulos rašybos sunku ją atskirti nuo *-inas*).

Galimas dalykas, kad patroniminę reikšmę galėjo atskirais atvejais gauti ir kai kurios kitos, ypač deminutyvinės priesagos, pvz., *-utis*, *-elis*, *-ukas* ir pan. Bet tėvavardžiai su jomis greičiausiai nebuvo darūs, ilgainiui visai išstumti aukščiau minėtų specialių tėvavardinų priesagų.

Iš to, kas buvo pasakyta, aiškėja, jog XVI–XVII a. formavosi, greičiausiai jau buvo daugiau ar mažiau susiformavusi vieninga visai etnografinė Lietuvai tėvavardinė asmenvardžių sistema su priesaga *-aitis*. Šios priesagos tėvavardžiai anuomet bus buvę lyg ir tam tikra prasme „oficialūs“, o patronimai su kitomis lietuviškėmis priesagomis, matyt, traktuoti kaip savotiški provincializmai ar tarminiai asmenvardžiai.

Tėvavardinės sistemos kilmei Lietuvoje išryškinti šiuo tarpu dar neturime patikimų duomenų. Iki XIV a. pabaigos, t. y. iki krikšto, lietuviai dokumentuose paprastai rašomi vienavardžiai (*Asteika*, *Einoras*, *Eiviltas*, *Klausigaila*, *Vyliaudas*...). Dėl duomenų negausumo sunku apčiuopti tėvavardinės sistemos elementus. Apkrikštyti lietuviai gavo dar ir krikščionišką krikšto vardą, taigi praktiškai tapo dvivardžiai. Senąjį ikikrikščionišką asmenvardį kilmingieji netrukus ėmė vartoti kaip paveldimą pavarde. Tarp jų pasitaiko ir turinčių patroniminę formą. Plačiosios gyventojų masės dar ilgą laiką apsiėjo be pavardžių, daugiausia vartojo vienai

⁴ K. -O. Falk. O metodach slawizacji litewskich nazw osobowych i miejscowych. O genezie i rozpowszechnieniu nazw na *-ańce*. – „Språkliga Bidrag“, 1966, Vol. 5, Nr. 22, Lund, p. 8.

⁵ Ten pat. p. 7–8.

kartai galiojančius tėvavardžius. Deja, šio laikotarpio antroponimika nėra kaip reikiant surinkta ir iširta. Ypač daug asmenvardinių duomenų turime pradedant XVI amžiumi, bet tada tėvavardinė sistema jau buvo susiformavusi. Laikiniems tėvavardžiams virstant pastoviomis pavardėmis (ilgas procesas, kurio užuomazgų reikia ieškoti dar XIV a. pabaigoje ar XV pradžioje, o pasibaigė tik XVIII a. gale), atsirado Lietuvoje daug patroniminės kilmės pavardžių tiek su priesaga *-aitis*, tiek ir su kitomis tėvavardinėmis priesagomis, tačiau ir čia aiškiai vyrauja *-aitis*.